

Стево Р. Пашалић*
Педагошки факултет
Универзитет у Источном Сарајеву

УДК 314(497. 6 Република Српска)
DOI 10.7251/NS1601020P
Оригинални научни рад

ПОПУЛАЦИОНА ЕДУКАЦИЈА КАО ОБРАЗОВНИ МОДЕЛ ДЕМОГРАФСКОГ ОПОРАВКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

***Апстракт:** Циљ истраживања је да се примјеном нових модула утиче на демографски опоравак Републике Српске. Демографска будућност Републике Српске доста је неизвјесна с обзиром на дуготрајне негативне трендове, низак фертилитет мјерен стопом укупног фертилитета, дуготрајнији природни пад становништва. У истраживању су коришћене савремене научне методе (PERT, WBS метода, СРМ, multi-multi metoda и др.), путем којих су утврђени експлицитни резултати (стварање свијести о неопходности повећаног рађања). Развој становништва Републике Српске са врло различитим регионалним карактеристикама, прате проблеми који доводе до непожељних демографских, економских и социјалних посљедица. Становништво је темељ свих планирања и није обновљиво само по себи. Питање одговора на проблем недовољног рађања је, међутим, изузетно сложено усљед недостатка сазнања у погледу достизања нивоа рађања потребног за обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да, без обзира на значајне разлике у економским, друштвено-политичким и вриједносним системима, као и институционалној основи популационе политике, постоји значајан степен униформности у погледу циљева, праваца мјера, као и дефинитивног израза примјењених мјера. Но, максимални утврђен ефекат је пораст завршеног фертилитета до 10%. Разматрање недовољне ефикасности мјера које се спроводе, указује да политички одговор мора бити интензиван, цјеловит, истраживачки, директан, дугорочан, стратешког типа. Популациона едукација је препозната као важан елемент популационе политике. Активирање система образовања и васпитања као кључног носиоца и реализатора програма популационе едукације је и основна сврха овог истраживања са примјетним резултатима.*

***Кључне ријечи:** популациона едукација, популациона политика, фертилитет, образовање*

УВОД

У глобалном развоју становништва данас су доминантно присутна два екстремна модела репродукције – прекомјерно и недовољно рађање, затим универзално снижавање морталитета и продужавање просјечног животног вијека. Чинилац диференцијације међу земљама је рађање које и

* stevo.pasalic@gmail.com

као прекомјерно и као недовољно производи дугорочно неповољне импликације на макро нивоу. Прекомјерно рађање, у условима снижавања смртности, које се дугује општем напретку људске цивилизације, обезбјеђује брз и висок раст становништва што онемогућава, у крајњој линији, квалитетно задовољавање људских потреба, напредак и развој. Прекомјерно рађање одлика је земаља у развоју. Недовољно рађање условљава смањивање становништва и повећавање удјела старих у његовој структури што, за крајњу посљедицу има отежано вршење функција таквих друштава, па и њихово нестајање. Недовољно рађање карактеристично је за индустријски развијена друштва и земље у транзицији.

У развоју становништва Републике Српске данас, као најтежи, издвајају се проблеми који производе импликације на садашњост, будућност и квалитет живота. Ријеч је о недовољном рађању, старењу становништва и негативном миграционом салду.

Проблем недовољног рађања у Републици Српској и БиХ појавио се први пута крајем осамдесетих година двадесетог вијека, од када је промијењен образац обнављања становништва. Од тада је у свакој години ниво рађања био нижи него у претходној години. Стопа укупног фертилитета опала је са 1,8 на 1,3.

Посматрање преко природног прираштаја као најмаркантнијег показатеља развоја становништва, стање у Републици Српској је сљедеће: негативна стопа природног прираштаја негативна је од 2002. године, а у БиХ од 2007. године. Према подацима виталне статистике за 2014. годину, стопа природног прираштаја за Републику Српску износи -3,8%. Посматрано у апсолутним бројевима укупан број живорођених у 2014. години је 9 335, а укупан број умрлих је 14 409, односно природни прираштај је -4 000.

Ако се ниво посматрања са агрегатног пренесе на нижи (општински) ниво, онда негативне тенденције показују сву драстичност свог испољавања. Од 62 општине у Српској само једна има позитиван природни прираштај (Бања Лука).

Чиниоци недовољног рађања су стални предмет бројних истраживања. Постоји сагласност међу истраживачима да је ниска плодност становништва дубоко условљен, законит процес. Он је резултат ниских репродуктивних норми као и низа баријера за њихово остваривање.

Пројекције о развоју становништва Српске нису охрабрујуће. Једна од њих гласи: „На основу свих седам варијаната средњорочне пројекције, очекује се пад данашњег броја становника у наредних пола вијека. Чак и када би се преко ноћи остварио ниво плодности који

дугорочно обезбјеђује замјену генерација (у просјеку нешто мало више од два дјетета по жени), пад се не би зауставио ни за педесет година“.

Политички одговор држава на испољене проблеме у развоју становништва изражава се популационом политиком. Под појмом „популациона политика“ у стручној литератури се сматра функција друштва, односно реакција цјелине (државе) на репродуктивна понашања индивидуа са циљем постизања промјена тих понашања којима би се обезбиједио опстанак, трајање и развој цјелине у непрекидном обнављању.

Популациона политика треба да дјелује на узроке који доводе до недовољног или прекомјерног рађања, што значи да треба да буде заснована на научним сазнањима и етичким начелима и да уважава слободу и права појединца да сам одлучује о рађању.

Популациона политика, као израз циљева и мјера државе у односу на становништво, истовремено одражава и ниво друштвено-економског развоја, који мора бити достигнут у наредном периоду.

У новим приступима популационој политици, значајну улогу и задатке има популациона едукација која се препознаје као нови правац деловања.

РЕПУБЛИКА СРПСКА – ИЗУМИРАЊЕ ИЛИ РЕВИТАЛИЗАЦИЈА СТАНОВНИШТВА

Системски приказ демодинамичких елемената и њихових међусобних односа у процесу мијењања броја становника одређене територије огледа се у: супрапопулацији (повећање броја становника), депопулацији (природна, емиграцијска, укупна) и миграцији (емиграција, имиграција).

Квантитативно-динамички модел промјена броја становника (за супрапопулацију) добија се по обрасцу: $r = (\sqrt{2}-1) \cdot 1000$ и $r = (\sqrt{0,5}-1) \cdot 1000$ за депопулацију.

Крајем осамдесетих година прошлог вијека БиХ улази у једну од специфичних фаза свог демографског развоја. Промијењен је образац обнављања становништва (испод нивоа за просту репродукцију), а потом и ратна дешавања, посебно су погодила демографска кретања.

Разумијевање демографског развоја не може се темељити само на упитним статистичким подацима, с обзиром на то да су релације становништва у друштву и простору стохастичке, а неријетко невидљиве и немјерљиве.

Основни циљ и сврха овог рада је потврда немогућности ревитализације без озбиљне, одговорне и циљне популационе политике.

Процјена демографског ревитализационог потенцијала и постављање демографске проблематике у основе развоја и опстанка је од стратешког значаја.

Основна хипотеза директно проблематизује кључне демографске поставке, које су већ стандардизоване, према којима је демографски развој Републике Српске (а може се рећи и цијеле БиХ) очекиван, логичан, стандардно условањен и на који се не може посебно утицати.

Природни прираштај, односно биовиталитет је главни елемент опстанка једног народа. Када он постане негативан, уколико нема имиграције, долази до смањења броја становника. Ако је годишња стопа природног прираштаја становништва $-4,61\text{‰}$, тада се број становника одређене територије уполовљује за 150 година. Стопи од $-9,2\text{‰}$ одговара период од 75, а стопи од $-13,77\text{‰}$ период од 50 година. Ако је стопа природног прираштаја становништва $-27,35\text{‰}$, тада се број становника двоструко смањи, односно уполови за 25 година, тј. за један генерацијски размак. И обрнуто, ако је стопа природног прираштаја, на примјер, $35,26\text{‰}$, тада ће се број становника удвостручити за 20 година. Годишњој стопи од $6,96\text{‰}$ одговара период удвостручења од 100, стопи од $3,47\text{‰}$ од 200 и стопи од $1,39\text{‰}$ период од 500 година.¹⁹

Да би се што боље уочила каузално-корелацијска веза између броја становника и висине природног прираштаја за главне територијалне јединице БиХ, дајемо те податке у наредним табелама, тако да су они за њих представљени тек од 1991. године и то на бази процјена. Подаци за 2013. годину произилазе из прелиминарних резултата пописа становништва у БиХ обављеног те године, који још увијек нису обрађени и коначно публиковани.

Табела 1. Број и основна територијална структура становништва Босне и Херцеговине (у 000)

		1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2013.
Босна и Херцеговина	Број %	2 564 100,0	2 847 100,0	3 277 100,0	3 746 100,0	4 124 100,0	4 377 100,0	3 791 100,0
Република Српска	Број %	-	-	-	-	-	1 569 35,9	1 326 35,0
Федерација БиХ	Број %	-	-	-	-	-	2 720 62,1	2 372 62,5
Дистрикт Брчко	Број %	-	-	-	-	-	88 2,0	93 2,5

Извор: Пописи становништва у БиХ 1948 – 2013, РЗС, Бања Лука

¹⁹ Наведене годишње стопе за удвостручење, односно за двоструко смањење или уполовљење броја становника израчунати су по обрасцима који су наведени у уводу овог рада.

Подаци у Табели 1. показују да се после Другог свјетског рата број становника у БиХ повећао 72% у времену од 1948. до 1991. године. Након уређења нове територијалне организације БиХ, први попис становништва одржан је 2013. године чији званични резултати још увијек нису објављени. Према прелиминарним резултатима пописа (број попуњених образаца П1) највећи број становника живи у Федерацији БиХ (62,5%), у Републици Српској 35,0% и у Дистрикту Брчко 2,5%.

Табела 2. Обим и територијална структура природног прираштаја у Босни и Херцеговини

	Стопа	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2014.
Босна и Херцеговина	⁰ / ₁₀₀	26,2	22,4	14,4	10,9	8,9	-1,5
Република Српска	⁰ / ₁₀₀	-	-	-	-	7,0	-3,8
Федерација БиХ	⁰ / ₁₀₀	-	-	-	-	12,0	-0,2
Дистрикт Брчко	⁰ / ₁₀₀	-	-	-	-	9,0	-0,7

Извор: Статистички годишњак Југославије 53-91. Статистички билтен, Агенција за статистику БиХ, 2014.

Стопа природног прираштаја у БиХ износила је 8,9⁰/₁₀₀ 1991. Године, а - 1,5⁰/₁₀₀ 2014. године. Пут од високог природног прираштаја до депопулације трајао је 54 године (1953-2007). Дакле, Босна и Херцеговина је ушла у процес укупне депопулације од 2007. године.

Смањење природног прираштаја од 1953. до 1991. године је 17,3⁰/₁₀₀. Смањено се готово три пута. Да би се добио потпунији значај природног прираштаја за организовање и остваривање популационе политике у БиХ (посебно по ентитетима) потребно је имати на уму да годишња стопа природног прираштаја стално опада, као и да постоје велике територијалне разлике у висини обима и стопе природног прираштаја између Републике Српске, Федерације БиХ и Дистрикта Брчко.

Негативан природни прираштај нарочито је раширен у сеоским подручјима. У Републици Српској 2014. године природни прираштај био је позитиван само у градској територији Бања Лука, од укупно 62 општинске/градске територије. Негативан природни прираштај је и у 50 општина у ФБиХ од укупно 79, као и у Дистрикту Брчко.

Табела 3. Стопа природног прираштаја по националној припадности у Босни и Херцеговини

Национална припадност	1961.	1971.	1981.	1991.	2014.

Бошњаци (Муслимани до 1993.)	29,5	18,6	14,8	12,0	1,6
Хрвати	24,8	14,7	8,9	8,0	-1,6
Срби	19,6	11,3	7,7	7,0	-3,8

Извор: Статистички годишњак БиХ 1961–1991. Билтен Агенције за статистику БиХ 2015.

Из Табеле 3. је видљиво да постоје разлике у стопама природног прираштаја на културно-традицијској, религијској и етничкој основи. Срби и Хрвати у БиХ имали су већу стопу природног прираштаја од Срба и Хрвата у Србији и Хрватској. Муслимани (од 1993. године Бошњаци) у БиХ су имали највећу стопу природног прираштаја. Дакле, очито је да постоје разлике у стопи и обиму природног прираштаја између исламске и хришћанске средине. У цјелини посматрано, те стопе се константно смањују, па је стопа природног прираштаја у БиХ од 2007. године негативна (природна депопулација).

Послије Другог свјетског рата на територији бивше СФРЈ десиле су се велике друштвено-економске, социјалне и политичке промјене. Одвијали су се доста брзи процеси деаграризације и урбанизације. Упоредо са овим глобалним друштвеним промјенама одвијале су се бројне квантитативне и квалитативне демографске промјене. Од 1992. године (почетак ратних сукоба у БиХ) до данас у БиХ су се десиле крупне демографске промјене.

Демографски ратни губици су једна од најважнијих одредница укупне депопулације становништва у БиХ. Упркос методолошким ограничењима за упоређивања, ипак се сасвим поуздано може тврдити да становништво БиХ у посљедњем међупописном периоду (1991–2013), карактерише укупна депопулација или пад броја становника. Другим ријечима, између 1991. и 2013. године, број становника БиХ значајно је смањен.

Табела 4. Демографски губици у БиХ 1991–2013.²⁰

	Број становника 1991.	Очекивани број становн. 2013.	Демографски губици 1991-2013.	Стварни број стан. 2013.
Република Српска	1 569 332	1 664 332	337 341	1 326 991
Федерација БиХ	2 720 074	2 894 641	523 038	2 371 603
Брчко Дистрикт	87 627	105 027	11 999	93 028

²⁰ Стварни број становника наведен је на основу прелиминарних резултата Пописа становништва 2013.

Сасвим сигурно да ће тај број бити мањи након обраде података и одбацивања неправилно урађених пописница.

Укупно:	4 377 033	4 664 000	872 378	3 791 622
---------	-----------	-----------	---------	-----------

Извор: Пашалић, С. (2012). Демографски губици у БиХ 1991-2013.

Попис становништва у Б иХ 2013, прелиминарни резултати

Узимајући у обзир наведене податке и истраживања о страдањима становништва у БиХ (на основу више извора), директни ратни демографски губици у БиХ износе минимално око 110.000, од чега око 31,5% су Срби, око 60,5% Бошњаци, те 8% Хрвати и остали (Пашалић, 2012, стр. 240-247).

Чисти демографски губици или губици наталитета становништва БиХ током рата и због рата улазе у групу недиректних демографских губитака. Основа је методолошко полазиште дефинисања величине чистих демографских губитака, као однос између оствареног наталитета у посматраном ратном периоду и очекиваног наталитета који би се (с мањом или већом вјероватноћом), остварио да није било рата и који се може израчунати на основу досадашње природне динамике становништва.

Под миграционим демографским губицима подразумевамо губитке становништва настале због ратом индукованог појачаног исељавања становништва из земље. Они су због свог обима, просторног исхода, те структурно-демографских обиљежја изазвали сложене и неповољне, краткорочне и дугорочне ефекте на популациони и друштвено-економски развој БиХ у цјелини.

При оцјени утицаја приказаних категорија демографских губитака на појаву и развој природне и укупне депопулације становништва БиХ између 1991. и 2013. године, потребно је посебно имати на уму да је због мањкавости и недовољно поузданих извора података немогуће до краја квантификовати величину демографских губитака, као и његове краткорочне и дугорочне утицаје на динамичко-структурни развој становништва БиХ.

Табела 5. Процентуални удио депопулационих општина у укупном броју општина у БиХ

	2000.	2006.	2010.	2014.
Босна и Херцеговина	33,8	62,0	69,0	78,8
Република Српска	48,4	83,9	88,7	98,4
Федерација БиХ	22,8	45,6	54,4	63,3
Дистрикт Брчко	0,0	0,0	0,0	100,0

Извор: Статистички билтен 2014, РЗС Бања Лука, Статистички билтен 2014, ФЗС, Сарајево

Депопулациони процес у 142 општине/градова БиХ (укључујући и Брчко Дистрикт) је најраширенији је у Републици Српској. Природна

депопулација се појављује од 2002. године, док је природни прираштај у Федерацији БиХ скоро на нултном нивоу ($-0,2\%$). Током времена депопулациони процес се ширио, тако да је БиХ у цјелини ушла у укупни депопулациони процес од 2007. године. Од популационо већих општина у Републици Српској само је њих пет забиљежило апсолутни пораст броја становника 1991/2013. То су: Бања Лука, Бијељина, Требиње, Лакташи и Пале. У Федерацији БиХ оваквих општина било је такође мало. Од десет кантона њих 7 има негативан природни прираштај. Депопулациони процес нарочито је раширен у брдско-планинским просторима БиХ. То се у Републици Српској може подијелити по линији Нови Град – Приједор – Бања Лука – Добој – Бијељина – Зворник, гдје је сјеверно од ове линија густа насељеност, а јужно од ње доста демографски израженог пражњења, а у Федерацији БиХ посебно кантони са већинским удјелом хрватског становништва (Кантон 10 - Ливањски, Херцеговачко-неретвански, Посавски, те Босанско-подрињски са већинским бошњачким становништвом).

Табела 6. Модел оптимума рађања у Републици Српској, према реду рођења дјетета (2014. год.²¹)

Ред. Рођења	Стање		Модел оптимума		Мањак	
	% жена	број дјеце	% жена	број дјеце	%	број дјеце
1	45,8	4 271	52,0	8 682	-50,8	-4 411
2	37,6	3 514	30,0	5 009	-29,8	-1 495
3+	16,6	1 550	18,0	3 005	-48,4	-1 455
Тотал	100,0	9 335	100,0	16 697	-44,1	-7 362

Извор: Пашалић, С. и други (2006). Демографски развој и популациона политика Републике Српске, ИП Младост, Бијељина

У Табели 6. уочавамо да је једино прогресија од првог ка другом дјетету задовољавајућа. Највећи проблем је одсуство рађања уопште, а затим прогресија од другог ка трећем дјетету. Питање одговора на проблем недовољног рађања у Републици Српској је, међутим, изузетно сложено услед недостатка сазнања у погледу достизања нивоа рађања потребног за обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да, без обзира на значајне разлике у економским, друштвено-политичким и вриједносним

²¹ Постоји могућност да се примијени и модел завршног паритета у обезбјеђивању нивоа замјене генерација према удјелу мајки са троје дјеце

системима, као и институционалној основи популационе политике, постоји значајан степен униформности у погледу циљева, праваца мјера, као и дефинитивног израза примјењених мјера. Но, максимални утврђен ефекат је пораст завршеног фертилитета до 10%. Разматрање недовољне ефикасности мјера које се спроводе, указује да политички одговор на ово питање мора бити интензиван, цјеловит, истраживачки, директан, дугорочан, стратешког типа.

Анализом опште стопе наталитета Републике Српске евидентно је да она спада у ниске стопе (око 7,0‰), што се односи и на бруто стопу фертилитета. Стратешки циљ Републике Српске је достизање нивоа тзв. стационараног становништва (изједначен број рођених и умрлих), односно очување постојећег контингента становништва. За достизање тог циља сада недостаје више од 7 000 рођене дјеце на годишњем нивоу. Основне претпоставке објективно потребне ревитализације становништва Српске којим би се зауставило изумирање и супституција домицилног становништва, у постојећим друштвеним, политичким и економским оквирима, могу се свести на то да Влада и друге институције Српске морају демографске проблеме поставити на ниво *стратешког националног значаја*, од чега зависи њен укупни развој и очување свих вриједности Српске.

Прихватајући ревитализациони модел неких земаља у свијету, али са различитим параметрима, за циљну родност у Српској, којом би се избјегла депопулација, изумирање и старење укупне популације, неопходно је донијети стратешку одлуку о издвајању буџетских средстава за ове намјене у адекватном износу (у неким земљама 1,6 до 3,2%).

Упркос великим проблемима са пуњењем републичког буџета и његовим дефицитом, врло сложеној и тешкој економској ситуацији, великој незапослености, те низа других неповољних околности, неопходан нам је модел који се може даље лако разрађивати и квантификовати према дугорочно циљном наталитету од **16 500** дјеце на годишњем нивоу, који објезбјеђује просту репродукцију (Пашалић 2015, стр. 52 – 54).

ПОПУЛАЦИОНА ЕДУКАЦИЈА КАО МЈЕРА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

У програму Владе РС 2014-2018. дат је и осврт на демографски развој Републике Српске, гдје се као циљ наводи бројнија заједница, односно Република Српска са више становника. У складу с тим, Влада ће

популациону политику и демографске проблеме поставити на ниво од **стратешког националног значаја**

Ако се буде чекало идеално вријеме или идеалне околности за рјешавање негативних демографских тенденција у Републици Српској, треба знати да таква времена и такве околности не постоје, већ да је свако вријеме право вријеме да се на том плану дјелује проактивно, наводи се у програму рада Владе. Влада ће ојачати и институционализовати постојећи Савјет за демографску политику, и у сарадњи с њим дефинисати, проводити и подстицати потребне политике и мјере, како на нивоу Републике, тако и на нивоу локалних заједница, истиче се у програму рада Владе.

Однос према породици, према материнству, статусу и правима мајки са више дјеце и све друго што је важно за демографско обнављање и циљну популациону политику мора имати далеко важније мјесто у наредном периоду. Системска подршка је кључна, и она, наравно, уз опште побољшање економских прилика у друштву, а што се одражава и на материјално-финансијско стање породице, мора садржавати и одређене циљне мјере које ће бити подржане буџетским средствима.

Једна од таквих мјера биће и већи број бесплатних покушаја тјелесне оплодње у односу на досадашња два, што се најављује као једну од одлука Владе, као вид помоћи паровима да дођу до жељеног потомства. Захваљујући досадашњој подршци од два бесплатана покушаја, у претходних пар година у Републици Српској је рођено 420 беба, констатовано је у програмским активностима Владе за временски хоризонт 2014-2018.године.

Демографска будућност Републике Српске доста је неизвјесна с обзиром на дуготрајне негативне трендове, низак фертилитет мјерен стопом укупног фертилитета, дуготрајнији природни пад становништва, појава секундарног негативног миграционог салда. Дуготрајно смањивање наталитета (више од двије деценије је испод нивоа морталитета), изазива промјене у старосној структури становништва (демографско старење). Повећањем удјела старог становништва, доводи до смањивања удјела фертилних старосних група, што на крају резултира смањивањем фертилитета.

Основне претпоставке објективно потребне ревитализације становништва Српске којим би се зауставило изумирање и супституција домицилног становништва, у постојећим друштвеним, политичким и економским оквирима, огледају се у:

-Влада и друге институције Српске морају **демографске проблеме** поставити на ниво **стратешког националног значаја**, од чега зависи њен укупни развој и очување свих вриједности Српске;

-основа свих друштвених, економских, просторних, гранских и других планирања, мора бити **становништво**;

-Република Српска и њена законодавна и извршна власт не би смјели чекати идеално вријеме економског степена развоја, гдје би се створили предуслови **демографског обнављања**, јер такво вријеме никада неће постојати, већ одмах осмишљавати и проводити популациону политику потребну за њен развој;

-примјена мјера досадашње **популационе политике** није Српској донијела очекиване резултате, упркос релативно значајно утрошеним средствима из републичког и локалних буџета, а слична су искуства и бројних других земаља.

Прихватајући ревитализациони модел неких земаља у свијету, али са различитим параметрима, за циљну родност у Српској, којом би се избјегла **депопулација, изумирање и старење** укупне популације, неопходно је донијети стратешку одлуку о издвајању буџетских средстава за ове намјене у адекватном износу (у неким земљама 1,6 до 3,2%).

Упркос великим проблемима са пуњењем републичког буџета и његовим дефицитом, врло сложене и тешке економској ситуацији, великој незапослености, те низа других неповољних околности, неопходан нам је модел који се може даље лако разрађивати и квантификовати према дугорочно циљном наталитету од **16 500** дјете на годишњем нивоу, који објезбјеђује просту репродукцију.

Популациона едукација намеће се као нови правац популационе политике имајући у виду да појединац нема довољно специфичних знања. У мањој или већој мјери не види се однос између индивидуалног понашања и макро процеса, не познају се посљедице незадовољавајућих промјена и њихово одложено дејство, затим, не разумеју се потребе друштва у овој сфери као ни потребе будућих генерација, не размишља се о очувању националног идентитета, културе и трајања.

Зашто се знању придаје тако велики значај? Прије свега због тога што је знање несумњиво значајан чинилац при успостављању одређеног система вриједности, формирању ставова, стварању мотивације, као и важан фактор у процесу одлучивања у многим областима живота. Отуда стицање знања, као основног елемента свијести, може утицати на филозофију живљења, а самим тим и на ставове, погледе, увјерења, вољу. И то знање схваћено у ширем смислу, са укљученом социјалном и психолошком димензијом. Социјална

димензија одражава увјерење индивидуе да је оно о чему стиче знање провјерено од других и да му се може вјеровати. Психолошка димензија, пак, подразумијева емоционалну прихватљивост појаве или неког њеног елемента који се сазнаје. Саставни дио усвајања знања мора бити и процес овладавања вјештинама које треба да омогуће примјену стеченог знања.

Популациона едукација претпоставља промоцију новог система вриједности и стила живота путем ширења разумијевања о карактеристикама и значају популационог фактора и одговорног понашања у сфери породичног живота, брака, одгајања дјецe, односа мушкарца и жене у савременој култури, интергенерацијске солидарности и трансфера, репродуктивног здравља, као и онога везаног за будућност заједнице којој се припада. Популациона едукација је препозната као важан елемент популационе политике и у Програму акције, усвојеном на Међународној конференцији о становништву и развоју - Уједињених нација, у Каиру 1994. У Програму је изнијет низ прагматичних савјета. Најважнији је да у ширењу знања и мотивације релевантне за популациону тематику треба да буду укључене све социјалне институције, али прије свега васпитно-образовне установе, предшколске и школске.

У плановима и програмима рада наших васпитно-образовних установа базично има простора не само за ширење демографских знања већ и за укључивање садржаја који подстичу хумане односе међу људима, уважавање вриједности људског живота, одговорно родитељство, афирмацију човјека и његове личности, као и друштва и друштвених вриједности и потреба. У реализацији ових садржаја, вртићи и школе могу да добију помоћ кроз међуресорску сарадњу на нивоу локалне самоуправе са, на пример, здравственим, културним или медијским установама. Такође, добро осмишљене и узрасно прилагођене публикације и образовно-васпитне емисије са електронских медија као и коришћење нових приступа за учење и информисање (e-learning), представљају различите видове који омогућавају ефикасно и дјелотворно инкорпорирање свих садржаја популационе едукације кроз различите медије, предмете и образовно-васпитне програме.

ПОПУЛАЦИОНА ЕДУКАЦИЈА КАО ОБРАЗОВНИ МОДЕЛ

У савременом свијету образовање се сматра и најважнијим развојним потенцијалом. Природна богатства, географски положај, клима и други природни фактори уступили су примат образовању у рангирању ресурса за развој држава и друштава. Образовано становништво и стваралачке способности људи сматрају се највећим богатством, а образовање је приоритетан развојни циљ сваког друштва које жели да иде у корак са временом. С обзиром на континуиране и брзе промјене у науци, техници и

технологији и свијету уопште, значај образовања данас изражава се и синтагмом УН – „Образовање за све до краја живота“. Истовремено, то је и реална друштвено-економска, политичка, социјална и културна чињеница – универзална категорија, кључ прогреса.

Појам едукација, тачније „education“, нарочито је присутан у англосаксонском подручју, где означава васпитање или образовање. У америчкој педагогији „education“ као педагошка категорија дуго је обухватала све врсте образовања, укључујући и самоваспитање и самообразовање које је условљено унутрашњим потребама човјека и потребама које настају у интеракцији човјека и природне и друштвене средине. Међутим, развој образовања и васпитања довео је до диференцијације појма „education“.

Садржај популационе едукације треба да буду теме о свим карактеристикама становништва, функцијама које врши и значају који има за појединца у смислу његовог остварења, самореализације и постизања пуне вриједности срећног живота као универзалног идеала индивидуе, који се може остварити једино у друштву и оквиру који само друштво обезбеђује.

Живот појединца није изолован од друштва, веза појединца и друштва је двосмјерна, односно појединац и друштво су међусобно повезани и условљени.

Популациона едукација је образовање за живот и трајање живота. Када се једно друштво суочи са озбиљним и дуготрајним поремећајима у свом развоју, оно има право и бавезу да предузима мјере за заустављање негативних појава и мијењање тока свог развоја у позитивном и пожељном правцу. Дилеме о томе да ли уопште треба формулисати популациону политику, да ли популациона политика треба да буде експлицитна или имплицитна, коме популациона политика треба да буде намијењена, да ли је популациона политика у супротности са слободама и правима човјека, разријешене су на Петој свјетској конференцији о становништву, одржаној 1994. године у Каиру, усвајањем Програма акције у којем се, између осталог, утврђује одговорност сваке државе за формулисање и примјену популационе политике, коју, у различитом степену, дијели и цјелокупна људска популација, за заједничку будућност. Примјена популационе политике је право сваке државе које се остварује у складу са националним законима и развојним приоритетима, уз пуно поштовање различитих религијских и етничких вриједности, културног наслеђа и универзално признатих људских права. Популационе политике су, према овом документу, саставни дио културног, економског и социјалног развоја, с циљем да се побољша квалитет живота свих људи. У самом Програму се као значајан циљ и задатак утврђује

укључивање популационе материје у економске и развојне стратегије, успостављање институционалних механизма на различитим нивоима који ће то гарантовати, приоритет развоја људских ресурса, елиминација и редукција неприхватљивих модела производње и потрошње и промоција популационе политике. Посебно се препоручује да се у ширење знања о важности обнављања становништва за социјални и економски развој једне популације укључе све социјалне институције друштва. Популациона едукација је важан елемент популационе политике.

Истраживања о познавању демографских проблема показала су слjedeће:

- да појединац нема довољно специфичних знања о развоју становништва,
- да се не види однос између индивидуалног понашања и макро процеса,
- да се не познају посљедице незадовољавајућих популационих тенденција, спорост демографских промјена и њихово одложено дејство,
- да се не разумију потребе будућих генерација.

Истраживања такође показују да се, кад се знања о проблемима развоја становништва и последицама које производе пренесу одређеним циљним групама или појединцима, постижу слjedeћи ефекти:

- циљне групе или појединци постају осјетљиви на демографске проблеме,
- њихов став о потреби одржавања броја становника једног региона, бар на нивоу прости репродукције, постаје позитиван,
- они почињу да високо вреднују пронаталистичку политику на скали друштвених вриједности,
- они предлажу мјере за рехабилитацију рађања.

Предмет бројних истраживања је и детерминистичка снова недовољног рађања. Утврђено је да су чиниоци који одлучујуће дјелују на ниско рађање бројни и разноврсни, а међу њима су и: поремећен систем вриједности; индивидуална потреба да се не буде другачији од већине, друштвени притисак да се не буде различит од већине; страх од будућности и од преузимања обавеза које могу сузити подручја нужна за самореализацију јединке, и други. Одговор друштва на ове чиниоце треба да буде ширење знања којима се може мијењати свијест и стварати позитивна клима у окружењу за рађање, трајање, стварање и напредовање и појединца и друштва.

Свјетска искуства показују да мјере које су до сада биле широко распрострањене (материјална подршка породицама са дјецом, усклађивање рада и родитељства, смањивање разлика у приходима између породица са дјецом и породица без дјече, програми за чување дјече, програми за планирање породице и развој сервиса за пружање различитих услуга породици и дјечи) нису постигле довољан ефекат, па се, уз задржавање

постојећих, траже и нове, прије свега нематеријалне природе. Међу новим правцима дјеловања, популациона едукација има значајно мјесто.

Циљ популационе едукације

Циљ популационе едукације је стицање општих и специфичних знања о проблемима у развоју становништва уопште и становништва одређене средине, мобилизација за мијењање неповољног стања, оспособљавање за компетентно креирање и спровођење популационе политике, мијењање свести о недовољном рађању, сагледавање везе између индивидуалних понашања и проблема развојка становништва локалне заједнице, мијењање вриједносних ставова о родитељству и дјечи.

С обзиром на широко одређене циљеве популационе едукације и очекиване ефекте у домену ставова и свијести о популационим проблемима, неопходно је да популационом едукацијом буде обухваћено целокупно становништво:

Дјеца – због тога што је рано дјетињство период живота који се разликује од осталих периода и у квантитативном и у квалитативном смислу. Основне карактеристике овог периода живота су: биолошки дефицити, пластичност – подложност утицајима средине, емоционалност, чулност, егоцентричност.

То је период најинтензивнијег раста и развоја, период када се успостављају социјални односи и овладава својим емоцијама. Пријемчивост за утицаје средине већа је него у осталим фазама развојка, у дјетињству се постављају темељи личности човјека и у знатној мјери наговјештавају правци у којима ће се дијете развијати. Преко доживљаја и слика свијета који се тада створе тумачиће се сви каснији доживљаји и искуства, будући да они дјелују из најдубљих слојева људске личности. Осим тога, у предшколском дјетињству се најуспешније формирају појмовне структуре, когнитивни стил и интересовања потребна за учење, а на основу тада стечених искустава, граде сва каснија сазнања значајна за развој личности у цјелини. У раном дјетињству могу се формирати позитивни ставови према породици, њеним члановима и родитељству и формирати схватање да су дјеца кључни разлог за стварање и одржавање породице, а да је породица основни услов за опстанак и развој сваке друштвене заједнице.

Млади (од 10 до 25 година) – због тога што је младалаштво период одрастања дјетета у одраслу особу. Започиње пубертетом, односно обухвата процесе биолошког (полног) сазријевања до стадијума кад се достиже способност за остваривање репродуктивне функције. Промјене се одвијају и у психосоцијалној сфери – јачају нагонске активности, расте радозналост и заокупљеност собом, везе са породицом почињу да слабе, а идентификација

са вршњацима и њиховим системом вриједности добија на значају. Сопствени ставови још увијек нису у отпуности изграђени, па се приликом доношења одлука млади најчешће опредјељују према мишљењу једног од ауторитета из свог окружења, чиме не ријетко долазе у конфликт сами са собом. У овом периоду живота буди се интересовање за особе супротног пола, а јавља се и потреба за авантуризмом и експериментисањем са новим облицима понашања. У каснијој адолесценцији везе са родитељима постају још слабије, а јављају се нови објекти интересовања. Сазнајне могућности су веће, па самим тим расте и самосталност у доношењу одлука. У процесу психосоцијалног сазријевања, адолесцент стиче личну сигурност, самопоуздање и способност да реално процијени своје могућности. Уобличава се и тежња да се са особом супротног пола оствари емотивна веза што означава завршетак полног усмјерења младе особе. Адолесцент је на крају овог животног периода формирана личност која је независна од родитеља и одговорна за своје поступке. Неки аутори истичу да се сматра да је млада особа достигла психосоцијалну и полну зрелост када има понашање одраслог, а да због тога не осјећа стид и кривицу.

Специфична знања из популационе тематике могу помоћи у очувању репродуктивног здравља и формирању позитивних ставова према породици, браку, рађању, родитељству.

Активирање система образовања и васпитања за реализације популационе едукације

а) Предшколско васпитање и образовање

У савремено доба планирање породице тежи да постане истовремено и индивидуална потреба и социјални захтјев, људско право и обавеза према друштву, снажна превентивна мјера и стил живота и елементи појединачне и друштвене репродуктивне свијести. Нужно је мултидисциплинарно изучавање планирања породице. Ниске репродуктивне номе као и неповољне услове за њихово остваривање на садашњем друштво.

Фертилитет становништва међу развијеним земљама је резултанта заједничких норми и баријера чија је чврстина и јединство без преседана у људској историји.

Психолошки и емотивни аспект вриједносне димензије дјетета су доминантни за родитеље. Усвојена филозофија живљења подразумијева задовољавање многобројних, високо постављених и стално нових потреба и у квантитативном и у квалитативном смислу.

У новом систему вриједности живот у заједници и родитељство су задржали високо мјесто с тим што су се њима придружили нови садржаји

који, такође, имају високо мјесто. Емоције су главна основа на којима почива породица. Самим тим брак и све присутнији други, флексибилнији, облици заједништва, проузроковани процесима деинституционализације, дугорочно нису ни подразумијевајући ни стабилни.

Предшколске установе у остваривању мјера и активности у планирању породице

Предшколска установа је једна од институција која има велики значај и незамјенљиву улогу и задатке у оставривању мјера и активности за планирање породице. Предшколске установе располажу стручњацима који могу доприносити популаризацији планирања породице, пружању информација с тим у вези, објашњавању значаја рађања жељеног дјетета. Предшколска установа пружа конкретну помоћ родитељима у оставривању њихове васпитне функције, васпитању за брак, породицу и одговорно родитељство и мијењању свијести и ставова младих.

Предшколска установа утиче на лакше оставривање укупних породичних функција и може доприносити побољшању квалитета родитељства. Постојање предшколске установе представља један од значајних услова у одлучивању породице за рађање дјетета, јер та чињеница рјешава карактеристичан конфликт за жену – конфликт између улоге мајке и улоге раднице.

Предшколске установе представљају значајан дио система друштвене бриге о дјечи као институционални облик пружања помоћи породици у оставривању њених функција и истовремено су значајан ослонац у процесу одрастања дјетета.

Резултати емпиријских истраживања показали су да родитељи све више рачунају на предшколске установе за чување и васпитавање дјетета. Стручњаци предшколских установа су оцијенили да вртић може имати значајну улогу у популационој политици, прије свега, прилагођавањем облика рада и радног времена потребама родитеља.

Систематско праћење потреба родитеља и дјетета је један од услова за унапређивање дјечијег развоја и учења. Предшколска установа – треба да постане мјесто за размјену педагошких, психолошких, медицинских и других сазнања између васпитача, стручних сарадника и родитеља и да отвара могућности за боље упознавање проблема у остваривању родитељства и да пружи помоћ у њиховом рјешавању.

Поред бољег формалног образовања, у оквиру непосредног стручног усавршавања у предшколској установи потребно је организовати едукативан рад са васпитачима у мањим групама, типа радионице, који би им помогао да боље сагледају своје могућности у остваривању планирања породице. Овака

улога предшколске установе упућује на закључак да ће она и убудуће добијати на значају у задовољавању потреба породице и дјече, ширећи све више облике рада и услуге, према потребама савремене породице и дјече.

Васпитно-образовни програм и планирање породице

Породица и дјечији вртић представљају примарне средине васпитања и имају преудан значај за правилан психо-физички и психо-социјални развој дјетета. Васпитање за хумане односе међу половима на предшколском узрасту произилази из опште концепције предшколског васпитања. Оптималан развој малог дјетета зависи од тога колико је васпитање укључено у животни контекст, јер дијете треба да осјети смисао онога што се од њега тражи, да кроз игру може да варира и прерађује своје доживљаје и утиске и да је окружено многим моделима одраслих и обрасцима понашања. Васпитање за хумане односе међу половима на предшколском узрасту за основу има однос као васпитну универзалију.

Релације: међу дјецом, дјече и васпитача, дјече и родитеља.

Програмски садржаји треба да понуде дјечи осмишљене ситуације у којима ће дијете потпуније упознати живот у породици, односе који владају у њој, а у вези са тим сазнати о породичној улози пола, о понашањима која су приордна посљедица пола. Предшколско дијете, кроз богату социјалну интеракцију, усваја моделе понашања које види у социјалној реалности. Да би предшколска дјеца стекла реалну и друштвено пожељну слику живота и свијета неопходно је показати да бригу о дјечи има и мушкарац. Многим мушкарцима се на овај начин омогућава да задовоље потребу за контактом са дјецом, која им је ускраћена у традиционалним срединама.

Модели могу бити дјечи представљени и преко сликовница, књига, дјечије периодике, цртаних филмова и телевизије.

б) Програмски садржаји у основном, средњем и високом образовању

Реализација програмских садржаја у основном (девети разред-млађи адолесценти), средњем и високом образовању (старији адолесценти), обухвата најзначајније теме које ће се реализовати путем семинара, радионица и других облика рада. Циљ је да учесници у едукацији интерактивно учествују у раду са едукаторима. Теме се односе на најбитнија питања у оквиру демографских садржаја, као што су:

- Основне карактеристике демографског стања Републике Српске, популациона политика и ставови међународне заједнице о развоју становништва.

- Улога родитеља и сарадња школе и породице у очувању здравља и омладине и њиховој припреми за родитељство, заштита здравља и

психофизички развој дјече и омладине школских узраста као чинилац њихове будуће репродуктивне улоге у друштву.

- Програмски садржаји у основним школама и могућности њихове педагошке интерпретације у свјетлу пронаталитетне политике, улога одјељењског старјешине у пронаталитетном васпитању ученика и изграђивању хуманих односа међу људима.

- Ваннаставни облици васпитно-образовног рада са ученицима и сарадња школе са друштвеном средином, с посебним акцентом на припрему младих за породицу и родитељство. Хуманизација односа међу половима и планирање породице, тенденција развоја становништва у Републици Српској, популациона политика и правна регулатива планирања породице. Психолошки аспекти планирања породице, избор садржаја и приоритета на тему хуманизације односа и планирања породице .

- Репродуктивно здравље и младих, здравље младих и планирање породице, здравље жена и дјече у функцији планирања породице.

- Основне карактеристике демографског стања Републике Српске, демографска и епидемиолошка транзиција и здравствена заштита мајке и дјетета, генетика и планирање породице, задаци генетског савјетовалишта у планирању породице.

- Друштвено-медицински значај намјерних прекида трудноће, методи и средства контрацепције, стерилитет и превенција инфертилитета, болести које се преносе полним путем, полно преносиве болести у трудноћи и порођају.

- Популациона политика, мјере популационе политике.

Садржај едукативног семинара реализовати предавањима, радионицама и дискусијама, а спровести и анкетна испитивања. У наведеном периоду укупно организовати 12 едукативних семинара (Пашалић 2015, стр. 140-145). Реализација ће се вршити по литератури коју ће припремити едукатори.

Очекивани исходи

Какви могу бити исходи популационе едукације, једно је од питања које се може поставити. А одговор који се намеће не разликује се много од одговора на исто питање за сваку врсту учења.

Због тога, први исход свакако је знање о становништву, феноменима његовог развика, улози појединаца у његовом опстанку, трајању и развоју и индивидуалној одговорности за демографске процесе.

Други исход је у домену дејства и утицаја знања на систем вриједности, ставове, мотивацију, понашање. Ово се може очекивати ако популациона едукација постане систематичан, константан и континуиран процес.

Трећи исход је промоција популационе политике и стварање такве културне климе у којој ће се високо вредновати породица, дијете и друштво којем појединац припада и која ће упућивати појединце да своје личне аспирације и жеље могу остваривати у чврстој повезаности са породицом и друштвом, његујући интрагенерацијску и интергенерацијску солидарност и узајамност.

Четврти исход тиче се здравља, које се широко дефинише као стање потпуног физичког, менталног и социјалног благостања (а не само као одсуство болести и неспособности) у свим питањима везаним за човјека, односно за човјеков репродуктивни систем, његове функције и процесе, које се може чувати и унапређивати и за које се мора преузети лична одговорност. Најкраће, усвојити здрав начин живота у здравој животној средини и развити свијест о индивидуалној одговорности за то.

Најзад, бавећи се популационом едукацијом, друштво шаље својим члановима јасне поруке о значају и улози сваког појединца. Управо то међусобно уважавање може бити извориште мотивационих снага и идеала који ће погодovati остваривању континуитета живота, без обзира на бременитост свакодневице проблемима и неизвјесностима.

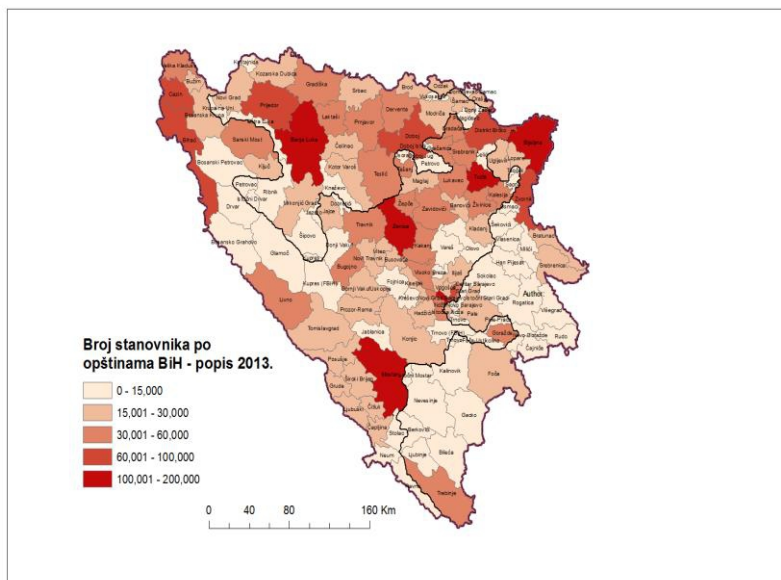
ЗАКЉУЧАК

Систем образовања и васпитања у Републици Српској до сада није плански и систематски укључио садржаје и методолошке поступке у раду са дјецом и младима који би допринијели инкорпорацији популационе едукације кроз наставне и ваннаставне активности школе, односно вртића. Наставни и васпитни програми недовољно подстичу хумане односе међу људима, здраво и одговорно родитељство, значај бројније породице за здравији развој дјетета, не стичу се довољна знања у области заштите репродуктивног здравља, као ни довољна знања у циљу јачања националне и културолошке свијести. Наставници и разредне старјешине нису довољно припремљени и обучени за најцјелисходније укључивање садржаја из популационе едукације у своје предмете и активности. Стога, потребно је да систем образовања и васпитања преузме једну од кључних улога у промоцији садржаја из популационе едукације код дјеце, младих и њихових родитеља. Популациона едукација намеће се као нови правац популационе политике имајући у виду да појединац нема довољно специфичних знања. У мањој или већој мјери не види се однос између индивидуалног понашања и макро процеса, не познају се посљедице незадовољавајућих промјена и њихово одложено дејство, затим, не разумеју се потребе друштва у овој сфери као ни потребе будућих генерација, не размишља се о очувању националног

идентитета, културе и трајања. Популациона едукација претпоставља промоцију новог система вриједности и стила живота путем ширења разумијевања о карактеристикама и значају популационог фактора и одговорног понашања у сфери породичног живота, брака, одгајања дјецe, односа мушкарца и жене у савременој култури, интергенерацијске солидарности и трансфера, репродуктивног здравља, као и онога везаног за будућност заједнице којој се припада.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић и др. 2014: Н. Бабић и др., Лавиринт пубертета 1 и 2. (репродуктивно здравље), Бања Лука: Министарство породице, омладине и спорта
- Голубовић 1981.: З. Голубовић, Породица као људска заједница, ауторитарном схватању породице као система прилагођеног понашања, Загреб: Напријед Алтернатива
- Маринковић 2014.: Д. Маринковић, Демографске детерминанте популационе политике Републике Српске. Бања Лука: Природно-математички факултет
- Пашалић С., и др., 2006.: С. Пашалић и др., Демографски развој и популациона политика Републике Српске, Бијељина: ИП Младост
- Пашалић 2007: С. Пашалић, Демографски развој школске популациј и оптимализација мреже школа у Републици Српској, Бања Лука: Министарство за породицу омладину и спорт, Републички савјет за демографску политику
- Пашалић и др. 2011.: С. Пашалић и др., Транзиција малих сеоских школа и оптимализација мреже школа у Републици Српској, Научни скуп са међународним, учешћем, Бијељина: Нова школа, Педагошки факултет
- Пашалић и др. 2015: С. Пашалић и др., Демографски ресурси и организација основног образовања у Републици Српској, Ниш: Гласник Антрополошког друштва Србије, бр. 49.
- Пашалић 2015.: С. Пашалић, Популациона едукација – приручник, Бања Лука: Министарство породице, омладине и спорта

Stevo Pašalić

POPULATION EDUCATION AS A MODEL FOR DEMOGRAPHIC RECOVERY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

The aim of the research is to have an effect on demographic recovering of the Republic of Srpska by applying the new module. Demographic future of the Republic of Srpska is very uncertain in view of long term negative trends, low fertility rate measured by rate of total fertility, long term natural decrease of population. The modern scientific methods were used in this research (PERT, WBS methods, CPM, multi-multi method etc.) through which an explicit results were found (creating awareness of the necessity of increased birth rate). Population development of the Republic of Srpska with very different regional characteristics is followed by problems that lead to undesirable demographic, economic and social consequences. The population is a base of all planning and it is not renewable by itself. Development planning and population restoration of Srpska is primary interest. The matter of the answer to problem of low birth rate is, however, extremely complex due to the lack of knowledge in terms of achieving the level of birth rate that is necessary for the renewal of generations. Experiences of developed countries suggests that regardless of the significant difference in economic, socio-political and value system, and

also in institutional basis of population politics, there is also a significant degree of uniformity of goals, direction of measures and definitive term of applied measures. Maximum fortified effect is an increase in completed fertility up to 10%. Consideration of insufficient efficiency of measurements that are implemented indicates that political answer needs to be intensive, complete, exploratory, direct, long term and strategic. Population education is recognized as an important element of population policy. Activation of education as a key holder and actualizing of population education program is a basic purpose of this guide.

Key words: population education, population policy, fertility, education

**РАДОВИ СА
НАУЧНОГ СКУПА**